

- Musil, R. 1930. *Der Mann ohne Eigenschaften*. Berlin: Rowohlt. Česky 1980. *Muž bez vlastností*. Přel. A. Siebenscheinová. Praha: Odeon.
- Parsons, T., R. Bales. 1956. *Family: Socialization and Interaction Process*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Slovensky 2000. *Sexuální smluva*. Přel. L. Hábová. Bratislava: Aspekt.
- Platt, S. 1995. „Feministische Rechtswissenschaft zwischen Gleichheit vor dem Gesetz und Differenz der Geschlechter.“ *Geschlechterverhältnis und Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 5. Beiheft: 42–57.
- Rice, M. 1990. „Challenging Orthodoxies in Feminist Theory.“ In L. Gelsthorpe, A. Morris (eds.). *Feminist Perspectives in Criminology*. Buckingham: Open University Press.
- Schnock, B. 1999. *Die Gewalt der Verachtung: Sexuelle Belästigung von Frauen am Arbeitsplatz*. St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag.
- Smaus, G. 1983. „Frauen als Täter und Opfer einer strafrechtlichen Regelung.“ In H. Jung, H. Müller-Dietz (Hrsg.). *§218 StGB: Dimensionen einer Reform*. Heidelberg: R. v. Decker.
- Smaus, G. 1993. „Physische Gewalt und die Macht des Patriarchats.“ In J. Galtung, D. Kinkelbuhr, M. Nieder (Hrsg.). *Gewalt im Alltag und in der Weltpolitik*. Muenster: agenda Verlag.
- Smaus, G. 1995. „Feministische Erkenntnistheorie und Kriminologie von Frauen.“ *Geschlechterverhältnis und Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 5. Beiheft: 9–27. Česky v tomto svazku jako „Feministická epistemologie a kriminologie z ženské perspektivy“; s. 135–154.
- Smaus, G. 1999. „Geschlechteridentität als kontextabhängige Variable – dargestellt am Beispiel der ‚eingeschlechtlichen‘ Institution des Gefängnisses.“ In G. Löschper, G. Smaus (Hrsg.). *Das Patriarchat und die Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 7. Beiheft: 29–48.
- Thadden von, E. 2000. „Natürlich gleich frei.“ *Die Zeit*, No. 5 (27. Januar): 48.
- West, C., D. H. Zimmermann. 1987. „Doing Gender.“ *Gender and Society* 1, 2: 125–151. Česky 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia* 5, 1: 99–120.
- Wetterer, A. 1992. „Hierarchie und Differenz im Geschlechterverhältnis.“ In A. Wetterer (Hrsg.). *Profession und Geschlecht: Über Marginalität von Frauen in hochqualifizierten Berufen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Young, I. M. 1994. „Geschlecht als serielle Kollektivität: Frauen als soziales Kollektiv.“ In Institut für Sozialforschung (Hrsg.). *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Česky 2008. „Serialita genderu: úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem.“ *Sociální studia* 5, 1: 121–142.

Emancipace, socialismus a feminismus¹⁴²

Gerlinda Šmausová

EMANCIPACE

Myšlenka emancipace, která původně znamenala propuštění z otroctví, se stala hybnou silou vývoje společností v době osvícenství. Citujme Immanuela Kanta:

Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti. Nesvéprávnost je neschopnost používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zaviněna námi samými, když její příčinou není nedostatek rozumu, ale nedostatek rozhodnosti a odvahy používat ho bez cizího vedení. Sapere aude! Měj odvahu používat svůj vlastní rozum!, je tedy heslem osvícenství. (Kant 1784; citováno z Kant 1993: 381)

Na přelomu 17. a 18. století vznikla hnutí za osvobození sebe sama ze stavovské nebo třídní nerovnosti, z etnické, kulturní, náboženské a konec konců (nebo od samého začátku) i z genderové nerovnosti. Emancipace konkrétně spočívá ve zbavení se cizího určení v právní, politické, ekonomické, sociální a psychosociální rovině.¹⁴³ Osvobození

¹⁴² Přetištěno z: *Kontext: časopis pro gender a vědění* [online], 2006, č. 1–2, ISSN 1214-1909.

© Sociologický ústav AV ČR / Národní kontaktní centrum – ženy a věda. Vydáno se svolením. Text vychází s drobnými jazykovými úpravami.

¹⁴³ Podle T. H. Marshalla má občanství tři součásti: civilní, politickou a sociální. Civilní součást (získaná v 18. století) znamená právo individuální svobody osobnosti, projevu, myšlenek a víry, právo na osobní vlastnictví a právo uzavírat platné smlouvy, právo na

člověka je spojeno s představou konce vlády člověka nad člověkem, tj. s ideálem rovnosti a všestranným rozvojem osobnosti. Z historie emancipačního ženského hnutí si připomeňme, že existovaly dva třídně rozdělené proudy: rané snahy žen nově vznikající střední měšťanské vrstvy a pozdější hnutí za práva proletářských žen. V posameťové revoluční situaci v České republice se oba proudy v podobě seriálního kolektivu českých žen¹⁴⁴ a tzv. západního feminismu setkávají a řeší možnosti vzájemné spolupráce.

Emancipace žen v socialistické ideologii

Již francouzský socialista Charles Fourier označil stupeň emancipace žen jako měřítko všeobecné emancipace společnosti. Praotec socialistického přístupu August Bebel chápal emancipaci žen jako jednu ze stránek všeobecné sociální otázky, jejíž konečné řešení může spočívat jen ve změně společenského řádu (Bebel 1922). Hlavní charakteristikou socialistické ideologie je vyrovnání sociálních rozdílů mezi lidmi, a proto se i v tomto příspěvku musíme zabývat třídní nebo vertikální strukturou společnosti.

Podle marxistické teorie jsou nerovnosti mezi třídami, ale i mezi muži a ženami, generovány kapitalistickými výrobními poměry, kde logika reprodukce kapitálu předpokládá vykořisťování pracovní síly. Závislost ženy se navíc vysvětluje i z „původní“ dělby práce a vzniku soukromého vlastnictví, ke kterému v předhistorických dobách patřily i ženy.¹⁴⁵ V kapitalismu jsou ženy vyloučeny ze společenské produkce

právo a na přístup k soudům. Politická součást (výdobytek 19. století) znamená právo participovat na výkonu politické moci buď jako člen orgánu s politickou mocí, nebo jako volič takových orgánů. Sociální součást (nárok 20. století) znamená právo na podíl na stávajícím ekonomickém rozvoji a bezpečnosti, dále na plný podíl na sociálním dědictví a právo žít civilizovaně podle standardů společnosti (srov. Marshall 1950). Psychosociální rovina se pak týká kvality života v soukromé sféře.

¹⁴⁴ Pojmem seriální kolektiv Iris Marion Young popisuje skutečnost, že sice neexistuje uvědomělé ženské hnutí, ale agregát žen, z nichž mnohé mají „objektivně“ shodné genderové zájmy, které mohou ke vzniku hnutí přispět (srov. Young 1994). České ženy, na které se západní feministky po revoluci obrátily, neměly mandát jednat za neexistující ženské hnutí, projevovaly ale o nastolené otázce zájem. Schopnost vyjadřování zájmů seriálního kolektivu se vytvořila na základě společné historie a vývoje v předchozí společnosti.

¹⁴⁵ Žena je majetkem muže, disponuje jí nejen jako pracovní silou, ale i jako sexuálním stvořením. Žena je prvním tvorem, který byl zotročen dřívě, než vznikl stav a pojem otroctví. Carole Pateman označuje patriarchát jako bratrskou strukturu, jejímž historickým předpokladem byla porážka otce. Muži jsou ale rovnocennými, stejnými

materiálních statků a odkázány do nově vzniklé privátní sféry, kde se uskutečňuje směna výtěžku ze strany námezdně pracujících mužů za tzv. reproduktivní služby ze strany žen. Žena v domácnosti je tudíž závislá na muži živiteli, což lze podle Karla Marxe překonat jen vlastní námezdní prací. Tím se žena sice stává stejným předmětem vykořisťování jako muž proletář, ale současně se muži a ženy stávají rovnými mezi sebou a společně stejně nerovnými ve vztahu ke kapitalistům. Toto postavení v kapitalistické produkci předurčuje proletářské ženy k tomu, aby vedly s muži společný boj, který by je oba vymanil z nesamostatné existence. Emancipace žen je součástí všeobecné lidské emancipace.¹⁴⁶

Reálná politika socialistického režimu vůči genderové nerovnosti

Reálná politika socialistického režimu vůči genderové nerovnosti si kladla za cíl uskutečnit rovnoprávnost mužů a žen zapojením žen do produkce, vytvořením společenských a institucionálních podmínek v pracovním právu a na pracovištích, převzetím starosti o děti prakticky od narození až do vstupu do povolání, dále kompenzačními opatřeními, např. podporou přístupu žen ke vzdělávání, uzákoněním ukončení těhotenství atd.

Emancipační cíl a opatření byly pragmaticky podpořeny naléhavou potřebou pracovní síly, zvláště v plánovaném hospodářství s velmi zdráhavým procesem „fordizace“ produkce. Mzdy byly vyměřovány politicky na tak nízké úrovni (zdá se, že z hlediska produktivity práce ještě nadhodnoceně), že se výtěžek žen stal nezbytnou součástí rodinného příjmu. Rétorika emancipace pro ženy získala příchutí ideologické manipulace, tím spíše, že oficiální politika od samého počátku zdůrazňovala i význam mateřství, dokonce v takové míře, že fakticky paralyzovala plné využívání liberalizace zákona o ukončení těhotenství.¹⁴⁷ Ochrana matek (placené mateřské dovolené) byla, ve srovnání např. se SRN, vskutku velkorysá. Tím oficiální politika

„bratry“ jen v jejich vztahu k ženám, ve svém vzájemném vztahu zdůrazňují nerovnost (srov. Pateman 1988).

¹⁴⁶ Ať se tato historickomaterialistická rétorika zdá planým řečením, solidarita a stejnost žen a mužů v nerovnosti vůči třetím, skutečným oponentům se historicky potvrzuje za podmínek politického útlaku v totalitním režimu.

¹⁴⁷ V ČR je dosud rozšířeno přesvědčení, že přerušení prvního těhotenství v mnoha případech vede k následující neplodnosti žen. Jistě existuje výzkum, který zjistil, do jaké míry je nízký věk prvoroďiček v předcházejícím režimu poplatný tomuto spornému

oproti původnímu revolučnímu duchu normativně potvrdila model tradiční rodiny, běžnou představu o funkci otce, nepodporovala experimenty s novými formami soužití a bydlení. Souhrnně řečeno: v socialismu panoval patriarchální, či podle Foucaulta – pastorální přístup k ženské otázce.¹⁴⁸

Faktická emancipace bez expresivního zdůraznění

Nicméně normativní síla praxe vykonala své: zapojení žen do pracovního trhu přineslo vztahovou nezávislost na partnerovi jako předpoklad rovnocenného partnerství.¹⁴⁹ Ženy nasazovaly své schopnosti a možnosti a nabyly tím určitého rovnoprávného habitu. Vývoj se samozřejmě dotkl i mužů. Při celkem nezměněné „tradiční“ genderové rétorice se začal měnit obsah „mužství“, a to jak na pracovištích, tak v privátní sféře, hlavním místě psychosociální pohody. První změna se týkala hierarchické struktury mezi muži, která je podle teorií mužství důležitější než jim společná nadřazenost nad ženami (*ceteris paribus*). Ani socialistická společnost se sice nemůže obejít bez mocenských struktur příkazů a jejich vykonávání (ve výrobě, v administrativě), „nemeritní“ politické panství ale vertikální strukturu značně zploštilo.¹⁵⁰ Již tím bylo panství mužů v privátní sféře značně oslabeno. Druhá změna se týká funkce živitele domácnosti. Sice se často zdůrazňuje, že emancipace žen zpravidla znamenala znormalizování jejich dvojí zátěže. Pro nízké mzdy a nedostatek „konzumního zboží dlouhodobé spotřeby“ ale byli mimopracovní zátěží vystavováni i muži. Výzkumy domácí práce by měly důkladněji zaznamenat význam „přidružené“ domácí výroby ze strany mužů. Dosud jim uniká jinak tak příslovečné kutilství českých mužů, včetně těch akademicky vzdělaných, kteří například svépomocně stavěli obydlí a rekreační objekty, opravovali auta, nakupovali, vodili děti do školek atd. Nutnost dvojí zátěže patří ke kritice socialistického pojetí rovnosti a egalizace mezd. Z hlediska emancipace žen se ale tato okolnost může jevit jako podpora rovnosti z genderového hlediska, obdobně

názoru. Úsilí o legalizaci ukončení těhotenství bylo jedním ze sjednocujících momentů německého ženského hnutí.

¹⁴⁸ Srov. Dreyfus, Rabinow (1987), dále Foucault (2004).

¹⁴⁹ Nízké mzdy ovšem nadále podmiňovaly pragmatická spojení mužů a žen.

¹⁵⁰ „Nemeritní“ znamená, že se hierarchické struktury nerovného rozdělení moci a odměn v socialismu neřídily v první řadě výkonem (jako v liberálním systému), ale příslušností ke komunistické straně.

jako relativní nouze dřívějších dob pomáhala stmelovat rodiny. Aspektem této solidarity politicky a ekonomicky stejně deprivovaných žen a mužů se zabývá i Ivo Možný, který uvádí, že česká rodina v zájmu „dobrého“ přežití měla své zástupce ve všech protikladných legálních i ilegálních, soukromých a veřejných strukturách (Možný 1990). Je pravděpodobné, že se dělba práce podřizovala spíše rodinné strategii než individuálním touhám po rovnoprávnosti genderu. Dělba soukromé práce sice podporovala tradiční rolová pojetí, tj. rozdílnost mužů a žen. Podle teorie párového soužití se ale pocit rovnocennosti (a ne rovnosti) partnerů nezakládá na stejnosti mužských a ženských pracovních schopností a výkonů, ale na *spravedlnosti* jejich směny (Willi 1975). Domnívám se, že v Čechách převládal z hlediska směny vyrovnanější či spravedlivější vztah než v západních rodinách s mužem živitelem a ženou v domácnosti. Spojenectví mužů a žen, paradoxně indukované jak oficiální, emancipační socialistickou politikou, tak jejími hospodářskými nedostatky a později i politickým útlakem v době normalizace, je jedním z důvodů pro odmítání feminismu jako ideologie genderového konfliktu. Do rozporu s feminismem se ale dostaly i posametové revoluční pokusy o znovuuplatnění nostalgického modelu muže živitele a ženy v domácnosti. Vývoj v západních zemích mezitím totiž vyloučil možnost, že by se rovnost mohla uskutečnit mezi fakticky nerovnými. I feministky došly k poznání, že podmínkou emancipace je vlastní příjem žen! K problému se vrátíme po diskusi o feminismu.

V dosavadním popisu jsem nepoužila slova emancipační uvědomění, podle některých teorií je téměř důležitější než faktická rovnost a svoboda. *České ženy byly emancipované, aniž by si to v těchto slovech uvědomovaly*. Jde o známý psychický mechanismus, že nepojmenováváme samozřejmě. Zygmunt Bauman na tento jev nedávno upozornil ve spojitosti se spravedlností. Pokud spravedlnost funguje, neuvědomujeme si ji, a proto se první zmínka o ní bude týkat toho, že byla porušena. Stejně tak se problém emancipace zjevuje dříve a jasněji tam, kde se jí nedostává.¹⁵¹ A v tom se odhaluje zvláštnost feminismu – vznikl ze situace žen středních vrstev, o které bylo v patriarchátu materiálně dobře postaráno, za tu nemalou cenu, že zůstaly ve srovnání se

¹⁵¹ S Alenou Wagnerovou jsme si stupeň své předchozí povýtce socialistické emancipace uvědomily v okamžiku, kdy nás němečtí úředníci žádali, abychom laskavě přenechaly jednání manželům. (Viz k tomu také Wagnerová „Laudatio“ v tomto svazku. – pozn. ed.)

svými muži jak nerovné, tak nesvobodné. Není divu, že se tento nedostatek ideálních statků musel ideově/symbolicky vyjadřovat.

FEMINISMUS

Feminismus je historickým následníkem hnutí žen středních, měšťanských žen. Toto hnutí se v rámci marxismu vyznačuje odlišným pojetím významu genderu: socialistická ideologie považuje za hlavní problém kapitalismu rozpor mezi kapitálem a prací, zatímco se genderový rozpor jeví „jen“ jako vedlejší, odvozený rozpor. Feministická teorie význam převrací: vykořisťování žen ze strany mužů předchází vykořisťování všech ze strany kapitalistů a má tendenci kapitalismus přetrvat. Feministou je ten, kdo považuje genderový rozpor za zásadní a třídní za vedlejší.¹⁵² Tento diskurs inspirovaný marxismem se v SRN odehrával na konci 70. let. Jeho účastnicemi samozřejmě nebyly dělnické ženy, ale intelektuálky, vědkyně ze středních vrstev, a už jejich diskuse o nutných cílech emancipačního hnutí začala opomíjet třídní rozdíly. Zřejmě proto se tato levicová, povýtece socialistická orientace postupně téměř beze zbytku rozpustila v hnutí žen středních vrstev.

Feminismus byl do Čech importován jako myšlenkový směr vyvíjený převážně v USA.¹⁵³ Americký feminismus se zpočátku ve všech svých podobách zabýval výhradně zájmy žen: ve feminismu diference, v radikálním feminismu stejnosti mužů a žen, v dekonstruktivistickém či psychoanalyticky orientovaném feminismu atd.¹⁵⁴

Feminismus v Čechách

Přínos feminismu spočíval v tom, že zásadním způsobem překonal dosavadní biologické chápání pohlaví a na jeho místo dosadil společenskovevědní koncept genderu.¹⁵⁵ Feminismus podnítil vznik genderových

studií a fakticky „zdvojit“ dosavadní vědění v mnoha disciplínách. Feminismus poskytuje jazykovou hru, ve které je možné formulovat emancipační nárok žen v nově vzniklé soustavě volného trhu a liberálního státu. Feminismus ale také narazil na žitou zkušenost českých žen, které se v mnoha ohledech cítily kompetentnějšími členkami společnosti než západní emancipované ženy, které jim byly implicitně kladeny za vzor. Jejich nároky se musely ve srovnání s *coping* strategiemi českých žen jevit jako idealistické předpojatosti.¹⁵⁶

Feminismus ale také upozornil na reziduální momenty socialistické emancipace žen a podnítil kampaně za jejich odstraňování. K nim patří právě i ono skryté curriculum předchozí socialistické emancipace, podle kterého sice ženy uplatňují svoje vědění a moc, ale tak, aby se nedotkly mužského sebevědomí.¹⁵⁷ Feminismus vyzval české ženy, aby přestaly hrát roli raba ve vztahu k pánům¹⁵⁸ a začaly považovat za samozřejmé, že se jejich faktická, ale nevyslovená emancipace změní v uvědomovanou především ve veřejné, ale i v privátní sféře. Ve vědě jde například o proražení tzv. skleněných stropů, které přetrvaly socialismus, nebo dokonce nově vznikly. Zde se u žen ukazují značné bariéry, které nespécificky chápu jako obavu ze ztráty důležité součásti dosavadní identity. Ta umožňovala dalekosáhlou emancipaci při zachování tradičního obrazu za mlada atraktivní, později starostlivé, rozumějící, tolerantní, ale i žensky lstivé, manipulující české ženy.¹⁵⁹ Připustit si již uskutečněný rozchod s tradičním

¹⁵⁶ Ve stati se zabývám hlavně jevy, které zůstaly stranou pozornosti západních feministek Susan Gál a Gail Kligman (2000) i Aleny Heitlingerové (1996), české emigrantky žijící v Kanadě. V hierarchicky pojatém dichotomickém rámování „západ – východ“ se okolnosti pro nepřijetí feminizmu v Čechách téměř jeví jako definice v kruhu onoho nepřijetí, ne jako jeho vysvětlení. Jen mimochodem uvádím, že i účast na mírovém hnutí byla v ČR součástí oficiální politiky. Ekologické hnutí v ČR podleho biologickému esencialismu, což vyloučilo identifikaci s feminizmem.

¹⁵⁷ Srov. i celkem laxní postoj k sexuálnímu obtěžování na pracovištích a k týrání žen.
¹⁵⁸ Na hegelovskou metaforu „pána a raba“ se odvolává Sandra Harding při popisu *stand point* – feministického přístupu k vědeckému výzkumu (teorie stanoviska – pozn. ed.). Rabové, tedy ženy, zpravidla o svých pánech, tedy mužích, ze svého pohledu „zdola“ vědí více než páni/muži o svých podřízených/ženách při svém „povrchním“ pohledu „svrchu“ (srov. Harding 1990).

¹⁵⁹ Projevem naznačeného problému je mínění, že hezké ženy nemají feminizmu zapotřebí. Směňovat atraktivní vzezření ženy za atraktivní sociální status muže je sice možné, ale nejen nedůstojné, ale s přibývajícím věkem také pro ženy velmi nevýhodné. Potvrzuje se, že ona nepsaná sexuální smlouva, podle které ženy směřují sexuální služby za část živobytí, dosud existuje (Pateman 1988). Není třeba dodávat, že manipulace mužů a používání ženské lsti ke zrovnoprávnění žen nepřispívá, protože v nejlep-

¹⁵² Srov. Schenk (1977).

¹⁵³ Tak se import jeví z hlediska sociologie. Srov. Šmejkalová (2004). Anglistky by zřejmě zdůraznily význam anglické literární teorie atd. (Viz k tomu také Oates-Indruchová v tomto svazku: 77 – pozn. ed.)

¹⁵⁴ V Čechách se „v praxi“ nejvíce ujal tzv. kulturní feminizmu, který předpokládá zásadní rozdíly mezi muži a ženami, zprostředkovaně odvozené z biologických rozdíly. Například že ženy jsou citovější a méně agresivní než muži, mírumilovnější, starostlivější atd. Proto by měly být znovu uznány ženské hodnoty i ve veřejné sféře. Kulturní feminizmu se snaží překonat sexismus uznáním ženské zkušenosti a přístupu.

¹⁵⁵ Srov. Šmausová (2002).

chápaním mužských a ženských rolí není lehké, protože nelze předem odhadnout, jaké důsledky by přiznání vlastní vysoké prestiže a moci, tedy mužských atributů, mohlo mít na vlastní identitu a vztahy k mužům, ať ve veřejné nebo (a to hlavně) v privátní sféře! Zvláště velkou zdráhavost pozorujeme u žen, které se vzdálily nejdále – u českých badatelek. Českým ženám se stále ještě jeví jako přijatelnější strategie ponechání skutečně hrané role a statusu v neoznačeném stavu.

Common sense hlavně ze strany mužů totiž správně odhaduje, že feminismus znamená konfliktní postoj vůči mužům. Nutným závěrem logiky konečných zdrojů je, že to, co bude ženám na moci a zdrojích přidáno, musí být mužům odebráno. Že se jedná o oprávněný požadavek žen, stojí na jiném listě. Feminismus proto není oblíben ani tam, odkud pochází – ve vyspělých západních zemích. Protože nám v Čechách jde o to, vyrovnávat se se správnými a spravedlivými feministickými teoriemi a cíli, málo si všímáme toho, s jakým konzervativním odporem se musejí vyrovnávat západní feministky samy. Snadno a rychle upadáme do sebeobviňování z nedostatečné recepce pokrokových idejí a genderově citlivé, mladé české vědkyně nejvíce zaráží, že ani ženy, které by měly mít přehled, se k feminismu nehlásí. Ale právě vynikající badatelky si zřejmě osvojily habitus rovnoprávných a vysoce kompetentních členek společnosti, a nebudou se proto chápat jako oběť a zasazovat za něco, co již mají. Onen příznačný výrok: „nejsem feministka, ale ...“ podle mého názoru zřejmě pochází z předchozí vyrovnanosti genderových vztahů.

Sociální aspekt feminismu

Uvedli jsme již, že feminismus je produktem bílých, vzdělaných, většinou amerických žen vyšších středních vrstev. Jejich pojem rovnosti má samozřejmě na mysli rovnost mezi mužským a ženským genderem. Jen přetrvávající senzibilita pro sociální nerovnost umožňuje rozoznat, že se tato rovnost vždy vztahuje jen na muže a ženy ze stejné společenské vrstvy. Ženy a muži mají mít rovné postavení *ceteris paribus*, tedy při jinak stejných podmínkách. Ještě konkrétněji, ženy středních vrstev bojují o úplné vyrovnání statusu s muži středních vrstev. O rovnoprávnost dělnických žen s dělnickými muži se příliš nezajímají. Ve Spojených státech na *sociální bias* feministického snažení upozornily

šim případě dosáhne jen individuálního přerozdělení určitých výhod, které ale plně zůstávají v mužově dispozici.

především ženy jiné barvy kůže nebo neamerického původu. Feministická teorie není úplná, dokud nevysvětlí i pozice černých, chudých žen. Odmítnutí hegemonie bílých žen ale vedla k diverzifikaci hnutí takovým způsobem, že se „jiné“ ženy octly mimo hlavní proud privilegovaného feminismu. V Čechách se diverzifikace hnutí zatím zaměřuje hlavně na kulturní rozdílnosti,¹⁶⁰ které nechávají stranou sociální problémy. V podmínkách liberálního státu se ideologie zásadní rovnosti všech lidí redukuje na ideologii rovnosti přístupů či šancí, za kterými se skrývá akceptace faktu, že kdo nemá šanci danou původem, má velmi ztížený i přístup k šancím. Prosazování vlastních skupinových zájmů sociálně a kulturně privilegovaných žen je v liberalismu sice legitimním cílem, ale pokud by se přerozdělování mělo dít na úkor nejen mužů z vlastní vrstvy, ale na úkor jiných sociálních skupin, jednalo by se o perpetuování celkové nerovnosti. Rovnost je, stejně jako svoboda, nedělitelná, i nárok žen středních vrstev na rovnost se ve skutečnosti dovolává univerzálních hodnot. Připomeňme si, že socialismus byl jen jednou z ideologií sociální rovnosti. Již uvedený T. H. Marshall v rozporu se současným trendem považuje evoluci občanství k sociální rovnosti za vrchol vývoje, a ne za slabost režimu nebo lidí.

Místo kolektivistické ideologie socialismu se snahy o vyrovnání rozdílů mezi lidmi dnes formulují v myšlenkových proudech, které navazují na humanismus ve vztahu ke každému člověku – ať máme na mysli deklaraci o lidských právech, správněji právech každého člověka, Honnethovo zdůraznění uznání, Baumanův odkaz k Levinasovi ad.¹⁶¹ Jen české feministky samy mohou rozhodnout, k jakému proudu se připojí, zda k tomu, který tendenčně vylučuje, nebo k tomu, jehož cílem zůstává univerzální inkluze lidstva.

Symbolické zdůraznění emancipace

Poslední bod věnujeme zamyšlení nad vztahem teorie a praxe ve feminismu. Feministky v teorii vyvracejí ontické přesvědčení o univerzální roli žen jako manželek a matek a vyžadují rovnost přístupu ke všem sférám společenské struktury. Již jsme uvedli, že se jedná o rovnost z právního, politického, ekonomického, sociálního a psychosociálního hlediska. Všechny analýzy současných západních společností

160 Srov. Hašková, Křížková, Linková (2006).

161 Srov. Bauman (2006) a Honneth (1992).

se shodují v tom, že pracovní trh, čili ekonomická sféra, nabyl ústředního významu jak ve vztahu ke všem ostatním sférám, tak ve vztahu k individuálním identitám, pozicím a rolím, prestiži atd.

Pokud je plnohodnotná identita člena společnosti spojována s jeho pozicí na pracovním trhu, pak je logické, že se i feministické emancipační úsilí orientuje na přístup k ženám a na postavení žen na pracovním trhu. Týká se *zakotvení antidiskriminace v pracovním právu, sloužitelnosti rodiny a povolání, vytvoření institucionálních podmínek pro zapojení matek, kompenzačních opatření, např. přístupu žen ke vzdělávání, dělby práce v domácnosti atd.* Shoda se shora jmenovaným „socialistickým“ katalogem není náhodná! Rozdílná je jen provázející rétorika: V socialismu skutečná potřeba práce umožnila reálnou emancipaci většiny pracujících žen. Ta ale nebyla chápána jako výdobytek, spíše jako zátěž, a proto se dočkávala uznání jen při příslovečném MDŽ.¹⁶² České ženy necítily potřebu svoji skutečnou rovnost s muži expresivně vyjadřovat. Naproti tomu v současné liberální společnosti, kde se pracovní trh systematicky smršťuje, se práce stává předmětem „nárokování“. Feministické hnutí nutně musí ženské právo na práci expresivně formulovat a dovolávat se ideálních předpokladů emancipace. Tento rozpor mezi pragmatickým řešením emancipace v ideologicky zatíženém socialismu a mezi nutnou ideologickou prací feminismu v pragmatickém liberalismu patří k dalším paradoxům vztahu mezi oběma směry.

KONVERGENCE SOCIALISTICKÉ A FEMINISTICKÉ EMANCIPACE ŽEN

Proudy socialistické a feministické emancipace se kříží: zatímco v socialismu šlo reálně o práci a „žitá emancipace“ se objevila jako její produkt, feminismu jde především o emancipaci, a té je možno dosáhnout jedině zapojením do placené práce. Vlastní výdělečná činnost žen se bez ohledu na ideologie projevuje jako nutný předpoklad rovnosti a svobody, která je jim slibována právem, v kultuře i v psychosociální rovině. Materiálně dobře zajištěné západní ženy středních vrstev zůstávaly zcela závislé na mužské benevolenci. Proto se jejich snaha o vyrovnání zaměřovala na ideální momenty – od rétoriky rovných partnerských vztahů přes zdůrazňování kulturního životního stylu až

k veřejným symbolickým demonstracím.¹⁶³ Dnešní střední vrstva je ale fakticky zcela odloučena od vlastních výrobních prostředků, čímž zanikla i podstata bývalého patriarchy¹⁶⁴ s modelem ženy v domácnosti. V porevolučních Čechách si tzv. hegemonní muži připomněli výhody patriarchy a významným způsobem ho začali v politice a na pracovním trhu prosazovat. Nedostatek práce sice jejich snahy místy podporuje, ale natrvalo nemají šanci. Trh se v globalizované ekonomii vyvíjí živelně, takže si ani oni nemohou být jisti, že si zachovají svůj privilegovaný přístup. Příspěvek žen – obdobně jako za socialismu – opět tvoří součást stability rodinného rozpočtu. Patriarchální moc je bez ekonomické podstaty nemyslitelná, takže současné nejisté pozice mužů (i žen) na pracovním trhu samy o sobě podporují rovnost v oné zmíněné psychosociální úrovni.

Ve skutečnosti se na obzoru objevuje nová společenská potřeba práce žen, která znovu podpoří faktickou, tentokrát snad i uvědomovanou emancipaci žen. Za zády hegemonního demografického diskursu se teoretikové sociálního státu připravují na důsledek klesající porodnosti. Jedině možnou rezervní armádu příštích pracovníků i platičů sociálního pojištění vidí v ženách. Stejně jako dnes již ve skandinávských zemích, bude již v blízké budoucnosti i v Čechách třeba žen současně jako pracovních sil a jako producentek příštích pokolení. Můžeme si být jisty tím, že pastorální vládnutí znovu objeví způsob, jak nám laskavě darovanou emancipaci zdůvodnit.

Kruh se uzavírá: nejsme náhodou zpátky u socialismu, který naši rovnost uznával, jenom když ji potřeboval? Na druhou stranu – nebyla naše představa o emancipaci idealistická v tom, že ji nastolíme bez jakéhokoliv pragmatického užítka pro společnost?

LITERATURA

Bauman, Z. 2006. *Humanitní vědec v postmoderním světě*. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, sv. 8. Břeclav: Moravia Press.

¹⁶³ České ženy stěžely měly čas na reflexivní sebeuvědomování se v terapeutických a teoretických skupinách, na čtení alternativních feministických časopisů apod.

¹⁶⁴ Bývalí patriarchové již nevládnou soukromým vlastnictvím, čímž fakticky zanikla jejich schopnost přebírat zodpovědnost za celou rodinu. Používání zavedeného pojmu patriarchy je v dnešních poměrech zkreslující, správnější by byl výraz mužská vláda nebo hegemonie, které vyjadřují, že muži si dosud osobují právo na panství, aniž by byli schopni poskytovat ochranu.

¹⁶² Mezinárodní den žen.

- Bebel, A. 1922 (1879). *Die Frau und der Sozialismus*. Berlin, Stuttgart: J. H. W. Dietz Nachf. Česky 1909. *Žena a socialismus*. Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické. Nověji 1962. Praha: SNPL.
- Dreyfus, H. L., P. Rabinow. 1987 (1982). *Michel Foucault: Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. Česky 2002. Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky. Přel. J. Hasala et al. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, M. 2004 (1979). *Geschichte der Gouvernementalität II: Die Geburt der Biopolitik. Vorlesung am Collège de France 1978–1979*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. Česky 2009. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978–1979)*. Přel. P. Horák. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Gál, S., G. Kligman. 2000. *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Harding, S. 1990 (1986). *Feministische Wissenschaftstheorie: Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozialem Geschlecht*. Hamburg: Argument Verlag.
- Hašková, H., A. Křížková, M. Linková (eds.). 2006. *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SOÚ.
- Heitlinger, A. 1996. „Framing Feminism in Post-Communist Czech Republic.“ *Communist and Post-Communist Studies* 29, 1: 77–93.
- Honneth, A. 1992. *Kampf um Anerkennung: Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kant, I. 1784. „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“ *Berlinische Monatsschrift* 2: 481–494. Česky 1993. „Odpověď na otázku: co je to osvícenství.“ *Filosofický časopis* 41, 3: 381–390.
- Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press. Slovensky 2000. *Sexuální zmluva*. Přel. L. Hábová. Bratislava: Aspekt.
- Schenk, H. 1977. *Die feministische Herausforderung*. München: C. H. Beck.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošijné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* 7: 15–27. Přetištěno v tomto svazku.
- Šmejkalová, J. 2004. „Feminist Sociology in the Czech Republic after 1989: A Brief Report.“ *European Societies* 6, 2: 169–180.
- Willi, J. 1975. *Die Zweierbeziehung: Spannungsursachen, Störungsmuster, Klärungsprozesse, Lösungsmodelle*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Young, I. M. 1994. „Geschlecht als serielle Kollektivität: Frauen als soziales Kollektiv.“ In Institut für Sozialforschung (Hrsg.). *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Česky 2008. „Serialita genderu: úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem.“ *Sociální studia* 5, 1: 121–142.

Dovětek

Gerlinda Smaus/Šmausová

Teorii se nazývá dokonce i souhrn praktických pravidel, a to tehdy, jsou-li tato pravidla myšlena v jisté obecnosti jako principy, takže se abstrahuje od určitého množství podmínek, které ovšem na realizaci nutně mají vliv. Na druhé straně ne každá činnost (*Hantierung*) se označuje jako *praxe*, nýbrž je jí pouze takové dosahování účelu, které lze myslet jako zachování jistých obecně představených principů konání. [...] Avšak přece je ještě častěji nutné snášet to, že nevědomý vydává ve své domnělé praxi teorii za nepotřebnou a postradatelnou, než že nějaký mudrlant (*Klügling*) ji a její hodnotu omezuje pouze na školu (jako něco, co se hodí jen k tříbení mysli), přitom ovšem zároveň tvrdí, že to v praxi je zcela jinak; že když se člověk vydá ze školy do světa, uvědomí si, že sledoval prázdné ideály a filosofické sny; zkrátka, že to, co se v teorii dobře poslouchá, nemá pro praxi žádnou platnost. [...] ¹⁶⁵ Tato maxima, která se v našich dobách překypujících slovy a postrádajících činy

¹⁶⁵ Kant pokračuje: „Avšak v teorii, která je založena na pojmu povinnosti, zcela odpadá obava z prázdné ideality tohoto pojmu. Neboť by nebylo povinností směřovat k jistému účinku naší vůle, kdyby takový účinek nebyl možný také ve zkušenosti (může pak být myšlen jakožto dokončený anebo jakožto neustále se k dokončení přibližující); a pouze o tomto druhu teorie je v následujícím pojednání řeč. O té se totiž nezřídka předstírá, že to, co by v ní mohlo být správné, je přece v praxi neplatné, což by bylo skandálem filosofie. A přitom se mluví vznešeným, odmítavým tónem plným domýšlivosti, která chce rozum reformovat skrze zkušenost dokonce i v tom, v čem spočívá jeho nejvyšší důstojnost; [...]“ (Kant 1999: 56; zvýraznění v originále).